

УДК 368.5:361.1:368.04

С.А. Навроцький, О.В. Гривківська

СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКЕ СТРАХУВАННЯ: ТЕНДЕНЦІЇ ТА ПРОТИРІЧЧЯ

Обґрунтовано сутність сільськогосподарського страхування, теоретико-методологічні засади його формування, функціонування і розвитку. Розкрито вплив трансформаційних змін в економіці України на розвиток сільськогосподарського страхування. Деталізовано страхування сільськогосподарських культур. Розкрито взаємозв'язок страхового ризику із страховим захистом через формування страхового менталітету. Висвітлено способи протидії ризикам в українській практиці.

This article describes the matter of agricultural insurance, theoretical and methodological bases for its formation, operation and development. The author defines theoretical and methodological approaches to agricultural insurance study to be based on economic nature and internal essence of business insurance (as a financial category) on the one hand and on scientific interpretation of agricultural insurance services as a unique form of insurance developed upon the market demand on the other hand. The article also covers the evolution of legislation to regulate agricultural insurance. Based on regulatory legislation of Ukraine the author concentrates on specific objects for insurance such as agricultural crops and livestock. The article emphasizes the interconnection between insured risks and coverage being formed through formation of insurance mentality. By giving description of specific features of agricultural production the author proves the need in state compulsory agricultural insurance. The article determines business risks for agriculture as being much higher than for commodity production or trade. The above mentioned risks are resulting from the greater number of circumstances bearing risk including elemental forces. Besides, the article describes advantages of agricultural insurance for a farmer as a main bearer of business risks. Also the author pays attention to the methods to counteract agricultural risks such as prevention, repressive actions aimed at minimization of arising risky circumstances and generation of possible reserve funds. The author proves that agricultural insurance make a profit for building up agriculture in rush transformation environment.

Ключові слова: сільськогосподарське страхування, стихійні сили, культури, тварини, товаро-виробники, селянин, урожай, ризик, страхові фонди, специфіка.

Key words: agricultural insurance, elemental forces, crops, livestock, commodity producer, farmer, yield, risk, insurance fund, specific feature.

Відособлення майнових видів страхування в сільській місцевості пов'язане з трьома специфічними особливостями: стосовно об'єктів, які страхуються, формою страхування і специфікою ризиків.

Специфічними об'єктами страхування в цьому виді є сільськогосподарські культури і тварини. Від багатьох інших об'єктів майнового страхування їх відрізняє зв'язок із живою природою. Тварини, хоч і належать до категорії майна, за своєю суттю є живими істотами. Посіви сільськогосподарських культур також є посівами тільки внаслідок того, що мають біологічний зв'язок із землею. Страхові ризики в страхових технологіях захисту сільськогосподарського майна також мають виражену специфіку.

Обґрунтування нових наукових підходів до розкриття сутності сільськогосподарського страхування потребує використання наукового інструментарію економічної теорії, філософії, фінансової науки, притаманних їм форм і методів пізнання. Тому теоретико-методологічні підходи до вивчення сільськогосподарського страхування мають базуватися, по-перше, на розкритті економічної природи та глибинної внутрішньої сутності сільськогосподарського страхування як фінансової категорії; по-друге, науковій інтерпретації сільськогосподарської страхової послуги як форми прояву категорії сільськогосподарського страхування в ринкових умовах. Такі підходи уможливають комплексне, системне вивчення інституційного формування сільськогосподарського страхування та механізму його функціонування, забезпечуючи не лише теоретико-методологічні розробки, а й опрацювання конкретних методичних і практичних рекомендацій щодо підвищення його транспарентності та ефективності.

Окремі аспекти сутності та значення сільськогосподарського страхування, послуг, страхової діяльності й аграрного сегмента ринку страхових послуг як важелів формування страхового захисту в сільському господарстві знайшли своє відображення у працях західних учених: Акерлофа Дж., Бланда Д., Блекуелла Д., Боді З., Берга В., Вагнера А., Вестерфілда Р., Гагена О., Глаубера Дж., Годме П., Діонна Ж., Джеффа Д., Кідуелла Д., Кеслера Д., Колба Р., Лиса Ф., Манеса А., Мертонна Р., Мюллера П., Нордхауса В., Норта Д., Петерсона Р., Пфайффера К., Родрігеса Р., Росса С., Ру С., Самуельсона П., Сміта А., Стігліца Дж., Холлі Р., Шмолера Г. та інших.

Серед вітчизняних учених та науковців ближнього зарубіжжя вагомий внесок у розвиток теорії та практики страхового захисту зробили такі дослідники, як Базилевич В.Д., Базилевич К.С., Барановський О.І., Борисова В.А., Віцин О.В., Внукова Н.М., Воблий К.Г., Вовчак О.Д., Гаманкова О.О., Говорушко Т.А., Гвозденко О.А., Гойхбарг А.Г., Гомелля В.Б., Граве К.О., Грищенко Н.Б., Грушко В.І., Гудзь О.Є., Дем'яненко М.Я., Ідельсон В.Р., Залєтов А.М., Заруба О.Д., Зубець О.М., Жилкіна М.С., Коваленко Ю.С., Коломін Є.В., Клапків М.С., Кірейцев Г.Г., Корнєєв В.В., Крюков В.П., Лунц Л.А., Мамедов А.А., Мних М.В., Нечипорук Л.В., Опарін В.М., Орланюк-Малицька Л.А., Осадець С.С., Пасічник Ю.В., Пікус Р.В., Плиса В.Й., Потоцький В.М., Райхер В.К., Рейтман Л.І., Ротова Т.А., Серебровський В.І., Стецюк П.А., Тулєнти Д.С., Турбіна К.Є., Федорова Т.А., Федосов В.М., Фурман В.М., Чупіс А.В.,

Шахов В.В., Шершеневич Г.Ф., Шумелда Я.П., Юлдашев Р.Т. та інші. Своїми фундаментальними ідеями, концепціями та пропозиціями вони збагатили економічну науку і сформували базис, визначили вектори новітніх, сучасних поглядів у дослідженнях визначеної проблематики.

Потребує свого подальшого дослідження місце та роль взаємного страхування і ринку земельного страхування як складових фінансового сектору економіки країни. Залишаються не до кінця визначеними зміст функцій страхового захисту в сільському господарстві та статус товариств взаємного страхування. Вимагають перегляду підходи до класифікації страхових послуг з огляду на необхідність забезпечення прозорості та інформаційної відкритості сільськогосподарського сегмента страхового ринку. Більш ґрунтовного вивчення потребують процеси підвищення мотивації аграріїв до страхування, питання захисту економічної конкуренції взаємного страхування на ринку страхових послуг України, вимоги до забезпечення платоспроможності товариств взаємного страхування (ТВС), чинники становлення та розвитку вітчизняної системи страхового захисту в сільському господарстві.

Недостатньо розробленими, а отже, дискусійними, є питання галузевої складової теорії страхового захисту, впливу сучасної економічної думки на її формування.

Невідповідність теоретико-методологічних засад існуючим вимогам сьогодення щодо забезпечення страховим захистом в умовах глобальної інтеграції, неадекватність страхового захисту вітчизняних сільськогосподарських підприємств в умовах глобальних природно-кліматичних та економічних кризових явищам визначили напрями дослідження.

Мета статті — обґрунтування теоретико-методологічних засад формування, функціонування і розвитку сільськогосподарського страхування, розкриття його сутності, розробка на цій основі шляхів розвитку сільськогосподарського страхування та механізмів їх реалізації.

Добровільне страхування спонукає враховувати певний інтерес страхувальника — страховий інтерес (страховий менталітет) (рис. 1).

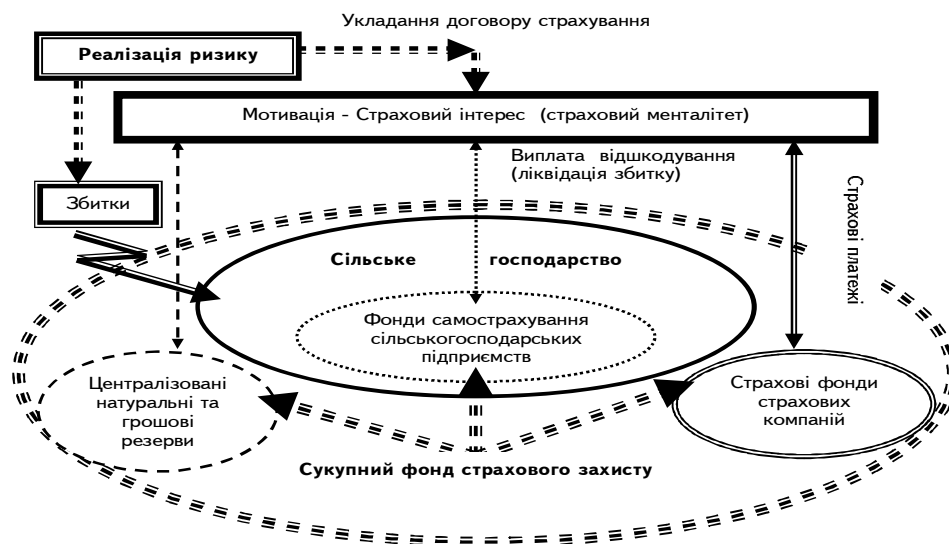

Рис. 1. Взаємозв'язок страхового ризику із страховим захистом через формування страхового менталітету (розробка авторів)

Варто відзначити, що раніше теоретичне обґрунтування необхідності державного обов'язкового сільськогосподарського страхування зазвичай базувалося на високому ступені об'єктивних ризикових обставин, які властиві аграрному виробництву. Багато науковців у своїх працях розглядали страхування як інструмент, за допомогою якого нібито можна протистояти стихійним силам природи і досягти збалансованості в розвитку сільського господарства і суміжних з ним галузей.

Доведено, що страховий фонд не може замінити собою недоотриманий у неврожайні роки товар (урожай сільськогосподарської продукції), його споживну вартість. Страхове відшкодування компенсує лише його грошовий еквівалент. Тому використовувати його як товар в обмінних операціях з іншими галузями промисловості неможливо. Для усунення можливих відтворювальних диспропорцій необхідно створювати аналогічні страхові фонди в галузях, які тісно пов'язані з сільським господарством. У разі недоотримання ними продукції рослинництва унаслідок неврожайного року, ці фонди могли б бути витрачені на придбання необхідної продукції там, де є її пропозиція. Проте в цьому випадку склад суб'єктів страхування змінюється. Страхувальниками повинні бути не тільки сільськогосподарські товаровиробники, але й промислові.

Сільськогосподарське страхування і, зокрема, його найважливіша підгалузь — страхування урожаю, має бути спрямовано лише на компенсацію збитку самого селянина. Страхове відшкодування, яке він може одержати в неврожайний рік, надасть йому можливість вирішити принаймні два завдання. По-перше, виконати свої фінансові зобов'язання перед своїми партнерами в тій мірі, в якій ставилося первинне завдання зробити це за рахунок продажу виробленої продукції. По-друге, сільський товаровиробник буде в змозі придбати насінний фонд і необхідні матеріально-технічні засоби для наступного року, і таким чином відтворювальний цикл рослинництва не перериватиметься.

Проведене дослідження теоретичного обґрунтування сільськогосподарського страхування дало можливість сформулювати таке визначення: «Сільськогосподарське страхування — це комплексний вид майнового страхування. Його підгалузями є страхування урожаю сільськогосподарських культур, багаторічних насаджень та страхування тварин, ці об'єкти опосередковано охоплюють страхування доходу сільськогосподарських товаровиробників».

Сільськогосподарське страхування є специфічним класом страхування, об'єднуючим декілька підгалузей. Виділення сільськогосподарського страхування в окремий клас здійснюється за принципами формування комплексних видів страхування. До таких видів страхування належать морське, космічне, авіаційне, медичне тощо.

До цього часу термін «сільськогосподарське страхування» застосовувався на означення сукупності різних видів страхування в аграрному секторі. До сільськогосподарського страхування належало страхування тварин, страхування урожаю сільськогосподарських культур, страхування майна сільськогосподарських підприємств (будівель, споруд, устаткування і т. ін.). У зарубіжних країнах у сільськогосподарському страхуванні також виділяються окремі підгалузі. Наприклад, в Канаді до складу сільськогосподарського страхування включено декілька страхових програм, які виконують функції підгалузі страхування. Це програми CIP — страхування урожаю; RIP — страхування рівнів доходів по культурах; ORIP — страхування загального рівня доходів. Основною підгалуззю сільськогосподарського страхування в США є страхування сільськогосподарських культур. До того ж до системи сільськогосподарського страхування належить страхування тварин, фермерської нерухомості і доходів.

Галузева ознака проведення страхових операцій значною мірою зумовила визначення назви — сільськогосподарське. І у вітчизняній, і в зарубіжній страховій практиці він міг позначати клас (або специфічну підгалузь) страхування, який виділявся відповідно до певних ознак. Складність визначення класифікаційних ознак не дозволила багатьом авторам внести термін «сільськогосподарське страхування» до сучасних термінологічних страхових словників. Дійсно, тільки галузева спрямованість аграрного виробництва не може лежати в основі класифікації. Особисте страхування сільськогосподарських товаровиробників, наприклад, ніколи не розглядали у межах терміна «сільськогосподарське страхування». Проведене дослідження показує, що відособлення майнових видів страхування в сільській місцевості пов'язане з трьома специфічними особливостями: стосовно об'єктів, які страхуються, формою страхування і групою переважаючих ризиків.

Як відзначав К. Маркс, процес сільськогосподарського виробництва виступає як процес природи, який спрямовує людина [1, с. 60], а тому стихійні сили впливають на нього більшою мірою, ніж на виробництво в інших галузях. Для більшості об'єктів майнового страхування основним ризиком знищення є вогонь (пожежа, вибух), але для сільськогосподарського виробництва таким ризиком стають нещасні випадки та хвороби тварин і несприятливі погодні умови, ризик пошкодження посівів хворобами і шкідниками рослин, що впливають на результативність рослинництва. Доречно підкреслити, що сільськогосподарські ризики часто проявляються як ризики аномальні: наприклад, засуха, повінь. За своїми характеристиками вони можуть належати до стихійних лих, оскільки можуть охоплювати відразу велику територію. Пожежа також належить до страхових випадків, але вона не займає серед них домінуючого місця. Лише при страхуванні будівель, споруд й устаткування її чільне місце серед страхових випадків відновлюється.

У вітчизняній страховій науці виділяють декілька способів протидії сільськогосподарським ризикам. До них належать: попередження (превенції), репресивні заходи, спрямовані на придушення ризикових обставин, що виникають, і створення різних резервних фондів [2, с. 48]. У першому випадку вводиться карантинний стан, здійснюється будівництво дамб, гребель, зрошувальних систем, ставків, водоймищ, вогнестійких споруд, полезахисних насаджень тощо. У другому випадку проводиться гасіння пожеж, надається ветеринарна допомога хворим тваринам, здійснюється обприскування і запилення рослин. Проте лише заходи, пов'язані зі створенням резервних фондів, можуть забезпечити необхідну компенсацію, якщо превентивні й репресивні заходи не призвели до бажаного результату.

На стійкість терміна «сільськогосподарське страхування» вплинула і форма страхування — в Україні з 1921 по 1989 рік вона завжди була обов'язковою. Добровільне страхування, що існувало в певні роки, лише доповнювало обов'язкове і ніколи не домінувало. Щодо цього існувала стійка думка, що «добровільне страхування за своєю суттю було тимчасовою, перехідною формою створення страхового фонду, необхідність застосування якої обумовлена нерівномірним розвитком економіки сільськогосподарських підприємств, обмеженими можливостями менш розвинених господарств...» [3, с. 119]. Вживаний термін дозволяв стисло означати сукупність видів страхування в сільській місцевості, який підпадав під обов'язкове державне страхування.

Наше завдання зводиться до характеристики однієї з основних підгалузей сільськогосподарського страхування — страхування сільськогосподарських культур.

Для аграрного сектору відміна державної страхової монополії супроводжується втратою традиційних резервних фондів. В умовах адміністративно-планової економіки

їх було декілька. По-перше, це страховий фонд, що створюється методом державного страхування майна колгоспів і радгоспів. По-друге, це відомчі резервні фонди, що створюються в системі міністерств сільського господарства союзних республік, а також інших міністерств, що мають у своєму підпорядкуванні сільськогосподарські підприємства. Вони формувалися за рахунок відрахувань від прибутку радгоспів та інших державних сільськогосподарських підприємств. По-третє, це децентралізовані страхові і резервні фонди, що утворюються в окремих колгоспах і радгоспах шляхом відрахування від чистого доходу або прибутку. І, нарешті, при настанні особливо великих (або катастрофічних) стихійних лих використовувалися державні централізовані резервні фонди. Гостра потреба у відновленні резервно-страхової системи спонукає до створення страхової системи АПК, проте тепер уже тільки на добровільній основі. Хоча сучасне українське страхове право передбачає, що законом може бути встановлений обов'язок фізичної або юридичної особи бути страхувальником життя, здоров'я, майна або відповідальності перед іншими особами за свій рахунок чи за рахунок зацікавленої особи (обов'язкове страхування) [4]. Тобто, закріплена норма про те, що на страхувальника може бути покладений обов'язок страхувати передбачений законодавчо певний об'єкт. Другим виключенням є вимога страхувати заставлене майно, майно передане в лізінг тощо [5]. Абсолютно очевидно, що жодне з вказаних виключень прямо не стосується сільськогосподарських товаровиробників. Тим часом добровільне страхування спонукає враховувати певний інтерес страхувальника — страховий інтерес. Проте у вітчизняній страховій науці поняття страхового інтересу в сільськогосподарському (і не тільки в сільськогосподарському) страхуванні розроблене недостатньо повно.

Як уже зазначалося, специфіка сільськогосподарського виробництва значною мірою визначається його залежністю від природно-кліматичних факторів. Природні катаклізми і стихійні лиха, особливо в районах із ризиковою системою землеробства, несуть за собою не просто збитки окремим господарствам сільських товаровиробників. Зрештою вони впливають на систему національної продовольчої безпеки. Ризик неврожайності у зв'язку з цим слід розглядати не просто як підприємницький ризик окремого товаровиробника, а як ризик, пов'язаний із нестійким функціонуванням всього аграрного сектору економіки. Для його відшкодування необхідний гнучкіший механізм, ніж традиційний страховий фонд страховика. Абсолютно очевидно, що держава, будучи опосередкованим одержувачем ресурсів продовольства, повинна брати участь у формуванні системи захисту аграрного виробництва від стихійних сил природи.

Слід відзначити, що раніше теоретичне обґрунтування необхідності державного обов'язкового сільськогосподарського страхування зазвичай замикалося саме на високому ступені об'єктивних ризикових обставин, які властиві аграрному виробництву. У наукових працях багатьох авторів розглядають страхування як інструмент, за допомогою якого нібито можна протистояти стихійним силам природи і досягти збалансованості в розвитку сільського господарства і суміжних із ним галузей. Наприклад, Л.А. Мотильов зазначає: «Оскільки продукт, що створюється в сільському господарстві, — основа для багатьох галузей промисловості, а також відтворення робочої сили, недоотримання його в неврожайні роки може призвести до серйозних диспропорцій, якщо завчасно не буде створений страховий (резервний) фонд у потрібних розмірах. Іншими словами, при достатньому утворенні резервного фонду прямі втрати від стихійних сил природи не будуть збільшені втратами непрямого порядку — зниженням рівня виробництва, перш за все в самому сільському господарстві, потім у пов'язаних із ним галузях виробництва й у відтворенні робочої сили» [3, с. 22].

Ці твердження є недостатньо коректними. Оскільки страховий фонд не може замінити собою недоотриманий у неврожайні роки товар, наприклад, урожай сільськогосподарської продукції, його споживну вартість. Страхове відшкодування компенсує лише його грошовий еквівалент. Тому використовувати його як товар в обмінних операціях з іншими галузями промисловості неможливо. Для усунення можливих відтворювальних диспропорцій у цьому плані необхідно створювати аналогічні страхові фонди в галузях, які тісно пов'язані з сільським господарством. У разі недоотримання ними продукції рослинництва унаслідок неврожайного року, ці фонди могли б бути витрачені на придбання необхідної продукції там, де є нормальна її пропозиція. Проте в цьому випадку склад суб'єктів страхування змінюється. Страхувальниками повинні бути не тільки сільськогосподарські товаровиробники, але й промислові.

Іншими словами, страхування, наприклад сільськогосподарських культур, спрямовано на захист власне не лише урожаю, а й на захист фінансового стану підприємця, який його вирощує. Підприємницький ризик селянина, або сільськогосподарського підприємства, пов'язаний із можливістю збитку від зниження урожаю і повинен складати концептуальну основу такого виду страхування.

Підприємницький ризик сільськогосподарського товаровиробника набагато вищий, ніж та ж категорія ризику в промисловості. Він обумовлений набагато більшим числом об'єктивних ризикових обставин, залежних від стихійних сил природи. Причому вміння протистояти природному середовищу значною мірою залежить від того, як на суб'єктивному рівні вирішуватимуться проблеми самого сільськогосподарського виробництва, його ефективності і продуктивності. Отримання стійких урожаїв і в несприятливих погодних умовах залежить від ступеня майстерності, професійності і, свого роду, селянської інтуїції. Досягнення цієї мети неможливе за умови невільної праці. Але саме таку селянську працю забезпечувала планова соціалістична економіка.

Важливим аспектом характеристики сільськогосподарського страхування є аналіз його суб'єктивної бази.

Сьогодні в Законі України «Про страхування» виділено такі основні суб'єкти страхування: страховики (ст. 2), страхувальники (ст. 3), страхові посередники — страхові агенти і страхові брокери (ст. 15) [6]. Правовий статус перерахованих суб'єктів страхування в законі визначений достатньо повно. Ніяких обмежень у сфері страхування для підприємств різних організаційно-правових форм не існує. Раніше ці обмеження існували для державних підприємств. Їх страхування в системі Держстраху було скасоване ще Постановою ЦВК і РНК СРСР від 3 лютого 1931 р. «Про зміни в державному страхуванні». Вважалося, що «найбільш раціональною системою відновлення втрат від стихійних лих для державного майна є фінансування з бюджету (резервні фонди), бо воно цілком відповідає закономірностям соціалістичного суспільства, що розвивається за єдиним народногосподарським планом. При повному знищенні промислового підприємства в результаті стихійного лиха питання про необхідність і доцільність його відновлення вирішується відповідно до народногосподарського плану СРСР» [7, с. 127].

Подібний підхід до страхування підприємств промисловості був обумовлений двома формами соціалістичної власності. У зв'язку з цим теорія страхування так пояснювала відсутність страхових методів в промисловому секторі економіки: «Хоча в межах загальнонародної власності соціалістичні підприємства і організації мають певну майнову відособленість, соціалістична держава управляє ними як єдиним державним господарством. Тому страховий захист загальнонародної власності здійснюють в основному шляхом централізації частини натуральних і фінансових ресурсів до відповідних резервних фондів,

не вдаючись до страхового методу, тобто замкнутої розкладки збитку» [8, с. 20]. Процеси роздержавлення і приватизації підприємств державного сектору в кінці 80-х початку 90-х рр. повністю змінили підхід до форм захисту їх майна в результаті надзвичайних ситуацій і катастроф. Генеральний власник — держава — не в змозі була вже накопичувати засоби для формування достатніх резервів щодо відшкодування збитків. Принцип державного самострахування за рахунок бюджетних коштів повинен був поступитися і поступився місцем страхуванню — створенню страхових фондів страховиків.

Сектор сільськогосподарського страхування має тісніший зв'язок із процесом створення страхового фонду страховика. Практично весь період державної монополії на страхову справу супроводжувався участю страхувальників — колгоспів, а потім і радгоспів у страхуванні.

Сільські товаровиробники як повноцінні страхувальники можуть виступати тільки при розвиненому сільськогосподарському виробництві. Проте відомо, що, наприклад, по рівню продуктивності праці (показник валової доданої вартості (ВДВ) на одного зайнятого) сільське господарство України знаходиться на 35 місці у світовому рейтингу. Технічний рівень російського аграрного виробництва низький, а рівень втрат проведеної продукції на етапах перевезення, зберігання, переробки і використання продукції по різних видах коливається від 10 до 60 %. Собівартість проведеною сільським господарством продукції покривається за рахунок виручки від її реалізації на 61 %, більше половини всіх сільськогосподарських підприємств є збитковими [9, с. 26–27]. У зв'язку з цим слід зазначити той факт, що в період обов'язкового державного страхування в систему Держстраху з державного бюджету щорічно надходило 1 млрд руб. для оплати страхових платежів низькорентабельним і збитковим сільськогосподарським підприємствам. Спочатку цей захід розповсюджувався лише на радгоспи, а з 1983 р. — і на колгоспні підприємства. А за період 2000–2005 рр. на часткову компенсацію страхових платежів лише у 2005 році виділено 54 млн грн страхових субсидій із Державного бюджету.

Колишня система сільськогосподарського страхування у вигляді обов'язкового державного страхування вже не зможе застосовуватися, для цього зникла об'єктивна основа у вигляді державної страхової монопольної системи. Проте потреба в страховому захисті аграрного сектору залишається. У зв'язку з цим виникає необхідність державної підтримки не тільки страхувальників, але й страховиків, що спеціалізуються на наданні страхових послуг аграріям. З цих позицій актуальними є зміни в іншій частині суб'єктів страхування — страховиків.

Закон СРСР «Про кооперацію в СРСР» 1988 р. [10] поклав початок демонополізації страхової справи і відродженню національного страхового ринку. Цей закон дозволяв створення кооперативних страхових установ крім Держстраху СРСР. Страховиками визнаються юридичні особи будь-якої організаційно-правової форми, передбаченої законодавством України, створені для здійснення страхової діяльності, і такі, що мають відповідну ліцензію.

Відзначимо, що розвиток страхування в системі економічних відносин аграрного сектору нині зіштовхується з низкою перешкод, головною з яких є кризовий стан національної економіки в цілому, і аграрного сектору зокрема. Будучи за своєю суттю «фінансовим амортизатором», страхування не в змозі повноцінно виконувати свої функції в кризовій економіці. Для нормального страхового процесу необхідна економічна стабільність. Водночас іменний механізм створення страхових фондів страховиків на основі добровільного страхування є одним із тих чинників, розви-

ток яких сприяє досягненню найекономічнішої стабільності. Способи рішення цього складного завдання особливо яскраво виявилися в сучасній практиці страхування сільськогосподарських культур.

Таким чином, проведене дослідження теоретичного обґрунтування сільськогосподарського страхування дозволило зробити такі висновки:

1. Сільськогосподарське страхування — це комплексний вид майнового страхування. Його підгалузями є страхування сільськогосподарських культур, страхування тварин, страхування нерухомого майна і доходу сільськогосподарських товаровиробників. Основними ознаками, які дозволяють включити окремі підгалузі в клас сільськогосподарського страхування, є властиві їм специфічні страхові ризикові обставини і зв'язок переважаючої частини сільськогосподарського майна з живою природою.

2. При страхуванні сільськогосподарських культур страховим захистом повинні забезпечуватися не сам урожай, а підприємницький ризик сільськогосподарського товаровиробника, який його вирощує.

3. Добровільні форми сільськогосподарського страхування вимагають глибокого обґрунтування страхового інтересу сільськогосподарського товаровиробника.

4. Концептуальні основи добровільного сільськогосподарського страхування повинні містити механізми участі держави у створенні страхових фондів страховиків.

Трансформація страхової справи в Україні супроводжується трансформацією аграрного сектору до нових умов. Ці трансформаційні процеси йдуть паралельно. Традиції страхування сільськогосподарських ризиків накладаються на нову систему попиту на страхові послуги і зазнають у зв'язку з цим змін. Значною мірою взаємодія двох трансформаційних процесів формує нові підходи до технології страхування сільськогосподарських культур, вимагає розвитку взаємного страхування та створення страхової системи АПК.

1. *Маркс К.* Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. — Т. 26. — Ч. II. — С. 60; 2. Фонд государственного страхования в СССР / Под ред. А.П. Плешкова. — М.: Финансы и статистика, 1984. — 182 с.; 3. *Мотылев Л.А.* Государственное страхование в СССР и проблемы его развития / Л.А. Мотылев. — М.: «Финансы», 1972. — 264 с.; 4. Цивільний Кодекс України // Відомості Верховної Ради. — 2003. — № 40–44. — Гл. 67. — ст. 999; 5. Закон України «Про лізинг»: прийнятий 16 груд. 1997 р. № 723/97-ВР // Голос України. — 13 січ. — С. 11–12; 6. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про страхування» // Відомості Верховної Ради. — 2002 — № 7. — ст. 50; 7. *Тагиров Г.М.* Развитие государственного страхования в СССР (1917–1977 гг.) / Г.М. Тагиров. — М.: Финансы, 1978. — 248 с.; 8. Государственное страхование в СССР: учебник / Под ред. Л.И. Рейтмана. — М.: Финансы и статистика, 1989. — 336 с.; 9. *Алимова Т.* Стратегии поведения семейных фермерских хозяйств / Т. Алимова // Вопросы экономики. — 1995. — № 1. — С. 47–56; 10. О кооперации в СССР. Закон СССР от 26 мая 1988 г. — № 8998 — XI. — Вид-во «Гарант», 2000; 11. *Навроцький С.А.* Напрямки становлення страхової системи АПК / С.А. Навроцький // Науковий вісник Національного аграрного університету. — К., 2001. — Вип. 43. — С. 142 — 145; 12. *Навроцький С.А.* Шляхи вдосконалення сільськогосподарського страхування / С.А. Навроцький // Вісник Київського національного університету ім. Тараса Шевченка, серія «Економіка». — К., 2002. — № 60–61. — С. 68–70; 13. *Навроцький С.А.* Страхування як самостійна економічна категорія / С.А. Навроцький // Економіка АПК. — 2006. — № 9 — С. 43–46.